

ЯВИЩЕ ТРАНЗИТИВАЦІЇ ІНТРАНЗИТИВНИХ ДІЄСЛІВ У ЛІРИЧНОМУ МОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ

У статті окреслені теоретичні засади перехідності-неперехідності (транзитивності-інтранзитивності) дієслів. Здійснено спробу дослідити основні точки дотику понять анаколуф, транзитивність-інтранзитивність і мовна гра на прикладах ліричних текстів українських поетів. Установлено, що в українському поетичному мовленні виокремлюється низка особливих мовних явищ з уживанням форм дієслова у вираженні категорії перехідності-неперехідності. Здійснено спробу дослідити транзитивацію дієслів і з'ясувати, чи є вона мовною грою або мовною тенденцією.

Ключові слова: українське поетичне мовлення, категорія перехідності-неперехідності, транзитивність-інтранзитивність, анаколуф, мовна гра.

Omelchenko A. Phenomenon of Transitivity of Intransitive Verbs in the Lyrical Speech of Ukrainian Poets. *The article outlines the main theoretical principles of transitivity-intransitivity of verbs. An attempt was made to investigate the main points of contact of the anacoluf concepts, transitivity-intransitivity and a language play on the examples of lyrical texts of Ukrainian poets. It has been established that a number of special linguistic phenomena with the use of verb forms in expressing the category of transitivity-intransitivity are distinguished in Ukrainian poetic speech. An attempt was made to investigate the transitivity of verbs and to find out if it is a language game or a language trend.*

The relevance of the study is determined by the need to find out the regularities and internal factors of the processes that take place in the field of transitivity-intransitivity of verbs in Ukrainian poetic speech, in particular, the need to find out the reasons for violations of the norms of the transitive and intransitive verbs usage in lyrical texts and to discover if their nature is a language game or a language tendency.

The object of the research is the verb category of transitivity-intransitivity in its functional manifestation. The subject of the study is the functional and stylistic dimension of the transitive phenomenon of intransitive verbs in poetic speech.

The texts of the poems by M. Vingranovskyi, D. Pavlychka, L. Nikolayenko, L. Kolisnyk, R. Skiby, I. Andrusiak and others served as the material for the article.

The obtained results indicate that verb transitivity is the characteristic, along with other styles, of poetic speech. In lyric texts, transitivity functions as an artistic tool as one of the manifestations of anacoluf, which serves to create empathy in the perception of the author's intention – an emotional expression of the feelings and states of the lyrical hero and the state of nature, consistent with the general idea of the work. This phenomenon cannot be counted as a linguistic trend, since the trend implies a certain logical regularity.

Keywords: *Ukrainian poetry, category of transience-impermanence, anacoluf, language game.*

Вступ

Поняття перехідності-неперехідності (транзитивності-інтранзитивності) дієслів привертало увагу багатьох дослідників, починаючи з античних часів і до сьогодення. В українському мовознавстві пов'язану із цим проблематику можна розділити на два блоки питань: «визначення перехідності-неперехідності як лінгвістичної категорії та виявлення змін, що відбуваються у сфері транзитивності» (Некрилова, 2018: 6). Порушення у функціонуванні неперехідних дієслів, набуття ними ознак перехідних, що спостерігаємо в художньому, розмовному та публіцистичному мовленні, достатньою мірою ще не досліджені. Були спроби описати процеси транзитивації-інтранзитивації на базі прозових текстів, словникових значень слів, спільності явища транзитивності-інтранзитивності в слов'янських мовах, зокрема Ф. Буслаєвим (1959), Д. Овсяніко-Куликовським (1905), С. Поповим (2017), О. Некриловою (2018) тощо.

Проте оцінки змін, що відбуваються в цій сфері, зокрема відображені в ліричному мовленні українських поетів, та стилістичні функції дієслів, викликані такими змінами, до цього часу предметно не розглянуті.

Актуальність дослідження визначена необхідністю з'ясувати закономірності та внутрішні фактори процесів, що відбуваються у сфері перехідності-неперехідності (транзитивності-інтранзитивності) дієслів в українському поетичному мовленні, зокрема потребою виявити причини порушення норм уживання перехідних і неперехідних дієслів у ліричних текстах та з'ясувати їхню природу – віднесеність до мовної гри чи мовної тенденції.

Мета статті – виявити причини виникнення транзитивності в інтранзитивних дієсловах в українському поетичному мовленні та пояснити їхнє функціонально-стилістичне навантаження. Для досягнення мети ставимо перед собою такі завдання: 1) схарактеризувати порушення норм реалізації категорії перехідності-неперехідності в українській поезії; 2) дібрати фактичний матеріал, що засвідчує явище появи транзитивності в інтранзитивних дієсловах; 3) визначити точки перетину явищ транзитивності-інтранзитивності, стилістичної фігури анаколуфа й мовної гри в поетичних текстах.

Об'єкт дослідження – дієслівна категорія перехідності-неперехідності в її функціональному вияві. Предмет – функціонально-стилістичний вимір явища транзитивації інтранзитивних дієслів у поетичному мовленні. Матеріалом для статті слугували тексти поезій М. Вінграновського, Д. Павличка, Л. Ніколаєнко, Л. Колісник, Р. Скиби, І. Андрусяка та ін.

Методи дослідження

Для того, щоб проаналізувати вияви транзитивності в інтранзитивних дієсловах в українській поезії та схарактеризувати їхній вплив на стилістику та функцію в текстах, слід використати такий методичний інструментарій – загальні та спеціальні методи: *структурний* – для виділення внутрішньої організації інтранзитивних та транзитивних дієслів; *конструктивний* – для створення єдиної схеми інтранзитивних та транзитивних дієслів; *функціональний* – для дослідження вживання дієслів у контекстах; *інтерпретації тексту* – для тлумачення смислової організації тексту в аспекті транзитивності / інтранзитивності; *спостереження* – для аналізу впливу перехідних дієслів на сприйняття читачем тексту.

Виклад основного матеріалу

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства актуальним є функціональний аспект дослідження мовних явищ, що дає змогу здійснити комплексний системний аналіз окремих груп дієслів, зокрема крізь призму функціональної семантики. Такий підхід пов'язаний з іменами відомих мовознавців, зокрема І. Бодуена де Куртене, О. Бондаря, О. Бондарка, В. Виноградова, І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, О. Гулиги, Ф. Данеша, О. Есперсена, А. Загнітка, Т. Космеди, Ю. Маслової, О. Пешковського, О. Потєбні, О. Скоробогатової, О. Халіман, З. Вендлера, Д. Дауті, А. Де Капуа, Б. Комрі, О. Несса, М. Олсена та ін.

О. Несс описує поняття “перехідного дієслова”, що зводиться до простої дихотомії: перехідне дієслово вимагає кілька аргументів для творення граматично правильного речення, тоді як неперехідне – лише один (Næss, 2007).

В українському мовознавстві явище “абсолютного вживання перехідних дієслів” на матеріалі сучасної української мови досліджували Н. Дзюбишина (1979), В. Мозгунов (1997). На матеріалі

українських пам'яток XVI – I пол. XVII ст. дослідження здійснювала О. Заневич (2011). Українські лінгвісти розглядають транзитивність-інтранзитивність в аспекті категорії перехідності / неперехідності дієслів (Загнітко, 2012: 388).

В українській поезиці категорія перехідності-неперехідності представлена загалом традиційно, навіть з розвитком метафоричного значення дієслова зберігають або граматичне значення транзитивного дієслова, або нетранзитивного, що дає змогу читачеві без жодних перешкод розуміти текст: *Я більше не буду читати небесні романи, Де наші сузір'я повік не зіллються в одне* (Лілія Ніколаєнко); *Мовчи, тебе читатиму, як книгу, Доки зорі обіймають теплий місяць* (Ліля Колісник); *Я н'ю тебе за тебе у цю мить* (М. Вінграновський).

Українських поетів завжди характеризували як унікальних митців, у текстах яких спостерігаємо креативний підхід до використання художнього потенціалу української мови. Зокрема, до створення таких яскравих виражальних засобів можна віднести надання інтранзитивним дієсловам транзитивного значення.

Ці унікальні “мовні техніки” є виявом індивідуального стилю таких поетів, як М. Вінграновський (*Порипує думу присохлу свою /«Ні жінки, ні хати тієї нема»/*, *Будеш, мати, мене зимувати /«Будеш, мати, мене зимувати»/*), Д. Павличко (*Заночуй мене! /«Нічний гість»/*); І. Андрусак (*Я помираю вас /«Я помираю вас така печаль»/*); М. Драй-Хмара (*Зоріти ніч і бути з вами... /«Зоріти ніч і бути з вами»/*); Л. Костенко (*Спини мене отямся і отям /«Спини мене отямся і отям»/*), Р. Вірлан (*О, Боже милий, світ оцей отям! /«Безстидний дню, не всліпнеш сонцеоком?»/*).

Як бачимо, таких граматичних змін зазнають дієслова на позначення фізичного чи фізіологічного стану людини, фізичних особливостей природних явищ.

Зміна граматичних значень перехідності / неперехідності завжди зумовлює виникнення емотивності вислову, що в ліричній поезії, зокрема в інтимній, супроводжується смисловим наголошуванням на певному стані чи діях ліричних героїв або станах природи, суголосних настрою персонажів або інтенції автора. Таке художнє використання “неправильності” граматичних конструкцій у стилістиці дістало назву анаколуф. Невідповідність нормам сполучуваності слів обіймає значно більше випадків, поява транзитивного значення в інтранзитивних дієсловах – тільки один із них. А. Загнітко наводить

таке визначення анаколуфа: «Анаколуф (анаколутія) – стилістична фігура, що виявляє відсутність послідовності, зв'язності, логічності побудови мовлення у висновках; граматична непослідовність, порушення синтаксичної конструкції» (Загнітко, 2012: 42).

Для поетів є типовим порушення мовних, зокрема граматичних, норм, це вияв вільності поетичної творчості. Якщо поет поставив собі за мету не просто написати посередній вірш, а виділитися на загальному поетичному тлі художньої мовної картини світу, запам'ятися читачам, збудити в них емпатичні почуття, то він вдається до порушень мовних закономірностей і до гри слів.

Виникає питання, чи можна ототожнювати порушення у сфері транзитивності / інтранзитивності з мовною грою, адже дослідники явище анаколуфа нерідко зараховують до мовної гри. Мовну гру, услід за А. Загнітком, розуміємо як перепрограмування значень слів, речень, текстів для досягнення певної мети; зміна змісту за тотожністю форми й навпаки (Загнітко, 2012: 166). За визначенням Т. Космеда та О. Халіман, поняття мовної гри виникає на основі мовної невідповідності (Космеда, & Халіман, 2013: 21).

Однак, як вище зазначено, мовна гра передбачає плюралізм значень. У разі зміни граматичного значення неперехідності на перехідність модифікацій лексичного значення дієслова не спостерігаємо, зміни стосуються тільки факту порушення граматичного узгодження дієслова з іменником, об'єктно-предикатних відношень, тому розцінювати це явище як мовну гру не можна. Як відомо, анаколуф у його вияві як граматичне порушення перехідності / неперехідності дієслів уживається в художньому прозовому мовленні, у розмовному й публіцистичному стилях для створення комічного ефекту. У поезії ж його роль інша – це надзвичайно яскравий художній засіб, що привертає увагу своєю незвичною структурою й примушує читача зосередити увагу на вияві в такий спосіб почуттів і стану ліричного героя.

Висновки

Отримані результати свідчать про те, що транзитивація інтранзитивних дієслів притаманна як й іншим стилям, так і поетичному мовленню. У ліричних текстах транзитивація виконує функції художнього засобу – одного із виявів анаколуфа, що слугує для створення емпатії в сприйнятті інтенції автора – емоційного вияву почуттів і станів ліричного героя та стану природи, суголосного загальній ідеї

твору. Це явище не можна зарахувати до мовної тенденції, оскільки тенденція передбачає певну логічну закономірність. Досліджуване нами явище репрезентоване лише окремими прикладами у творчості українських поетів. Розцінювати неузгодження дієслів з іменниками як мовну гру також немає підстав, оскільки неузгодження дієслів з іменниками поети використовують для досягнення ритміки й римування в ліричних текстах.

Отже, можемо констатувати, що особливості вживання неперехідних дієслів зі значенням перехідності як випадки анаколуфа – це окремий художній прийом, на поширеність і характер якого безпосередньо впливає особливість ідіостилю того чи того митця.

Порушення валентності дієслів, неузгодженість їхнього вживання з іменниками як факт поетичного мовлення, що має свою мету й свою художню вартість, потребує окремої уваги мовознавців, у чому й вбачаємо перспективу наших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Буслаев, Ф. И.** (1959). *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Изд-во АН СССР.
2. **Дзюбишина, Н.** (1979). Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні. В *Організація тексту (Грамматика і стилістика)* (с. 5–13). Київ: Наук. думка.
3. **Загнітко, А.** (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Донецьк: ДонНУ.
4. **Зеневич, О. Є.** (2011). *Перехідні та неперехідні дієслова в пам'ятках української мови XVI – I половини XVII ст.* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка.
5. **Космеда, Т. А., & Халіман, О. В.** (2013). *Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Грамматика оцінки. Грамматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики)*. Дрогобич: Коло.
6. **Мозгунов, В. В.** (1997). *Перехідність як тип валентності дієслова (на матеріалі української мови)*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Донецьк: ДонДУ.
7. **Некрилова, О. Л.** (2018). *Перехідність-неперехідність дієслів в російській мові: когнітивно-еволюційний та посибілістичний аспекти*. (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
8. **Овсяннико-Куликовский, Д. М.** (1905). *Синтаксис русского языка*. Санкт-Петербург: Изд. Д. Е. Жуковского.
9. **Попов, С. Л.** (2017). О критике концепции транзитивации русских глаголов. *Русская филология. Вестн. Харьк. нац. пед. ун-та имени Г. С. Сковороды*, 2 (61), 3–11.
10. **Næss, Å.** (2007). *Prototypical Transitivity*. Amsterdam: John Benjamins.

REFERENCES

- 1 **Buslaev, F. I.** (1959). *Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka [Historical grammar of the Russian language]*. Moskva: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
2. **Dziubyshyna, N.** (1979). Rol avtosemantychnykh I synsemantychnykh diiesliv u rechenni [The role of autosemantic and synsemantic verbs in a sentence]. In *Orhanizatsiia tekstu (Hramatyka i stylystyka) – Text organization (Grammar and stylistics)*. (pp. 5–13). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
3. **Zahnitko, A.** (2012). *Slovynek suchasnoyi lnhvistyky: ponyattya i terminy*.

- [*Dictionary of modern linguistics: concepts and terms.*]. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
4. **Zenevych, O. Ye.** (2011). Perekhidni ta neperekhidni diieslova v pamiatkakh ukrainiskoi movy XVI – I polovyny XVII st. [Transitive and intransitive verbs in monuments of the Ukrainian language of the 16th – 1st half of the 17th centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Lviv: Lviv. nats. un-t im. I. Franka.
 5. **Kosmeda, T. A., & Khaliman, O. V.** (2013). *Movna hra v paradyhmi interpretatyvnoyi linhvistyky. Hramatyka otsinky. Hramatychna ihrema (teoretychne osmyslennya dyskursyvnoyi praktyky) [Language game in the paradigm of interpretive linguistics. Grammar of assessment. Grammatical game (theoretical understanding of discursive practice)].* Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
 6. **Mozhunov, V. V.** (1997). Perekhidnist yak typ valentnosti diieslova (na materialii ukrainiskoi movy) [Transitivity as a type of verb valence (on the material of the Ukrainian language)]. *Extended abstract candidate's thesis.* Donetsk: DonDU [in Ukrainian].
 7. **Nekrylova, O. L.** (2018). Perekhidnist-neperekhidnist diiesliv v rosiiskii movi: kohnityvno-evoliutsiyni ta posybilistychnyi aspekty [Transitivity-intransitivity of verbs in the Russian language: cognitive-evolutionary and possible aspects]. *Candidate's thesis.* Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
 8. **Ovsyaniko-Kulikovskij, D. M.** (1905). *Sintaksis russkogo yazyka [The syntax of the Russian language].* Sankt-Peterburg: Izd. D. E. Zhukovskogo [in Russian].
 9. **Popov, S. L.** (2017). O kritike koncepcii tranzitivacii russkix glagolov [On the criticism of the concept of transitivity of Russian verbs]. *Russkaya filologiya. Vestn. Xar'k. nac. ped. un-ta imeni G. S. Skovorody – Russian philology. Bulletin of G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, 2 (61), 3–11 [in Russian].
 10. **Næss, Å.** (2007). *Prototypical Transitivity.* Amsterdam: John Benjamins [in English].

Омельченко Анна Григорівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-099-77-39-870

E-mail: omelcenkoanna4@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1287-3506>

Omelchenko Anna Hryhorivna – Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 08 вересня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Омельченко А. Г. Явище транзитивації інтранзитивних дієслів у ліричному мовленні українських поетів. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. В. Халіман. Харків, 2022. Вип. 57. С. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.57.07>

APA: Омельченко, А. Г. (2022). Явище транзитивації інтранзитивних дієслів у ліричному мовленні українських поетів. *Лінгвістичні дослідження*, 57, 77–83. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.57.07>